

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

УДК [811.161.3:81'373]:82-1М.Шабовіч

Астапчык Таццяна Аляксандраўна

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры мовазнаўства
і лінгвадыдактыкі
Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка
г. Мінск, Беларусь

Tatsiana Astapchyk

PhD in Philology, Associate Professor
of the Department of Linguistics
and Linguodidactics
Belarusian State Pedagogical University
named after Maxim Tank
Minsk, Belarus
tatjana-vyskvarko@rambler.ru

СКЛАДАНЫЯ АКАЗІЯНАЛЬНЫЯ ПРЫМЕТНІКІ
Ў ПАЭЗІІ МІКОЛЫ ШАБОВІЧА: СЕМАНТЫЧНЫ АСПЕКТCOMPOUND OCCASIONAL ADJECTIVES
IN MICOLA SHABOVICH'S POETRY: SEMANTIC ASPECT

У артыкуле прадстаўлена спроба структуравання семантычнай сферы “Чалавек” праз складаныя аказіянальныя прыметнікі, зафіксаваныя ў паэтычных кнігах Міколы Шабовіча. Вылучаны тры ад’ектыўныя лексіка-семантычныя групы, у межах якіх прыводзіцца падрабязная семантычная катэгарызацыя складаных аказіянальных прыметнікаў. Абгрунтаўваецца выснова, што семантычная катэгарызацыя аказіянальнай лексікі з’яўляецца важнай часткай рэканструкцыі моўнай карціны свету. Выяўлена, што аказіянальныя складаныя прыметнікі непасрэдна або ўскосна скіраваны перш за ўсё на адлюстраванне ўнутранага свету чалавека.

К л ю ч а в ы я с л о в ы: *семантычная катэгарызацыя; аказіянальныя словы; складаныя прыметнікі; лексіка-семантычная група; Мікола Шабовіч; моўная (наіўная) карціна свету.*

The article shows the attempt to structurize the semantic field of “man” by means of occasional compound adjectives recorded in Mikola Shabovich’s poetry books. Three adjectival lexico-semantic groups are singled out, within which the detailed semantic categorization of the occasional compound adjectives is conducted. It is concluded that semantic categorization of occasional words is the important part of the language worldview reconstruction. It was found out that the occasional compound adjectives are directly or indirectly aimed primarily at reflecting the inner world of a person.

Key words: *semantic categorization; occasional words; compound adjectives; lexico-semantic group; Mikola Shabovich; language (naive) worldview.*

Творчасць вядомага сучаснага беларускага лірыка Міколы Шабовіча адметная выразным зваротам да аўтарскай дэрывацыі. Гэта абумоўлена не толькі выдатным адчуваннем словаўтваральных, стылістычных магчымасцей роднай мовы, але і навуковым інтарэсам дацэнта М. В. Шабовіча да неад’емнага пласту беларускай лексікі – аказіянальных слоў. Манаграфія, артыкулы паэта [1; 2] прысвечаны менавіта ім і з’яўляюцца важкім здабыткам лінгві-

стыкі. Мікола Шабовіч чуйна і бездакорна ўводзіў аказіяналізмы ў свае паэтычныя радкі, што стварала эфект жывапісу словам, арнаментальнасці мастацкага тэксту.

У сучаснай лінгвістыцы вялікую значнасць набываюць даследаванні, прысвечаныя рэканструкцыі моўнай карціны свету, паколькі апошняя ілюструе ментальныя коды таго ці іншага народа, дазваляе пабудаваць больш прадуктыўную камунікацыю паміж носьбітамі розных моў. Актуальнасць даследавання аказіянальных слоў абумоўлена неабходнасцю падрабязнага вывучэння некадыфікаванай лексікі, паколькі, як адзначае А. Л. Садоўская, для рэканструкцыі моўнай карціны свету асабліва важнымі з’яўляюцца вобразныя і экспрэсіўныя пласты мовы [3]. Аказіяналізмы, з’яўляючыся безэквівалентнымі адзінкамі, адметныя пазачасавасцю, невычарпальнымі вобразна-выяўленчымі магчымасцямі, семантычнай ёмістасцю. Іх утварэнне абумоўлена не сацыяльным заказам грамадства і часу, а толькі творчай скіраванасцю самага пісьменніка, яго стылем і адносінамі са словам. Унікальнасць (і – у некаторай ступені – парадаксальнасць) такіх дэрыватаў у тым, што яны прадстаўляюць экспрэсіўнае словаўтварэнне, якое не мае мэтай папоўніць слоўнікавы склад мовы.

Дэрывацыйная структура з’яўляецца найбольш даследаваным аспектам складаных ад’ектываў у беларусістыцы. Гэтыя адзінкі характарызуюцца пераважна двухкампанентнай структурай і дэфісным напісаннем. Відавочнымі лакунамі ў вывучэнні аказіянальнай лексікі выступаюць пытанні семантычнай катэгарызацыі і стылістычнага дэкадзіравання. Мэта артыкула – разгледзець семантычныя асаблівасці складаных аказіянальных прыметнікаў, што ўтвараюць семантычную сферу “Чалавек” у паэзіі Міколы Шабовіча. Пры ажыццяўленні семантычнага структуравання аказіянальных складаных прыметнікаў былі вылучаны тры семантычныя сферы – “Чалавек”, “Прырода”, “Агульныя паняцці”, у межах якіх адбываецца далейшая субкатэгарызацыя ад’ектыўнай лексікі. На жаль, аб’ём артыкула не дазваляе разгледзець семантычнае структураванне адразу трох семантычных сфер, таму ў дадзеным артыкуле падрабязна спынімся толькі на семантычнай сферы “Чалавек”.

Матэрыял для даследавання (109 складаных прыметнікаў) сабраны метадам скразной выбаркі з паэтычных кніг Міколы Шабовіча “Падары мне сваю адзіноту” (2002), “Мая надзея” (2006), “Маладыя мроі маладога лета” (2017), “Пад маміным крылом...” (2021).

Дэкадзіраванне семантыкі прыметнікаў істотна адрозніваецца ад даследавання семантычнай структуры назоўнікаў ці дзеясловаў у сувязі з нерэферэнтнасцю ад’ектываў. Праблема нерэферэнтнасці ад’ектыўных слоў застаецца спрэчнай і недастаткова распрацаванай у сучаснай лінгвістыцы. На думку А. С. Кубракавай, прыметы не могуць існаваць аўтаномна, асобна ад іх носьбітаў [4, с. 244]. Нерэферэнтнасць прыметнікаў адзначалі Г. Вяжбіцкая [5, с. 107], З. А. Харытончык [6, с. 13–18], прапаноўваючы вывучаць значэнне прыметавых слоў з пазіцыі іх семантычнай сувязі з субстантывамі, у межах сінтагм. Семантычную несамастойнасць прыметнікаў як іх асноўную ўласці-

васць разглядала А. М. Вольф [7, с. 5–7]. Улічваючы моцную дыскурсіўную залежнасць прыметнікаў ад назоўнікаў, лічым лагічным ілюстраваць ужыванне таго ці іншага кампазіта ў межах мінімальнага кантэксту (як правіла, спалучэння *прыметнік+назоўнік*), што дазваляе наблізіцца да дэкадзіравання семантыкі аказіянальнага ад'ектыва.

Кожная моўная карціна свету ўнікальная сваёй акцэнтацыяй на пэўнай сістэме каштоўнасцей, якія найбольш ярка выяўляюцца пры ідэаграфічным апісанні лексікі. Эмпірычным шляхам выявілася, што семантычная сфера “Чалавек” уключае ў сябе наступныя лексіка-семантычныя групы (ЛСГ): “Чалавек як жывы арганізм”, “Псіхалагічны свет чалавека”, “Жыццядзейнасць чалавека як асобы і паўсядзённае жыццё чалавека”, якія адлюстроўваюць фізічны, псіхалагічны і сацыяльна-побытавы аспекты жыцця чалавека адпаведна.

ЛСГ “**Чалавек як жывы арганізм**” (24 адзінкі) складаецца з наступных падгруп:

1. Знешнасць чалавека, агульны знешні выгляд: *дзівосна-мілае дзяўчо, апельсінава-дзьмухаўцовая (ты)*;

2. Саматызмы:

2.1. Твар: *спакушальна-тонкі профіль, пунсова-чорны партрэт, бага-светлы лік*;

2.2. Вочы: *шэра-зялёныя вочы, спакусна-малады спеў вачэй, непаўторна-зіхоткае ззянне вачэй, дзівосна-спакусныя вочы, дзівосна-карыя вочы, дзівосна-шэрыя вочы, таемна-росны спеў вачэй, шчымліва-блакітная туга вачэй*;

2.3. Валасы: *дзівосна-русыя валасы*;

2.4. Плечы: *бела-дзівосныя плечы, вабна-чароўныя плечы*;

2.5. Рукі: *цёпла-танюткія пальчыкі, ласкава-тонкія рукі*.

Даследаванне паказала, што складаныя аказіянальныя ад'ектывы дазваляюць разгледзець унутраны свет чалавека нават праз апісанне знешнасці. Найбольшая колькасць складаных прыметнікаў гэтай ЛСГ прадстаўлена комплекснымі апісаннямі вачэй. Вочы як духоўная зброя і сховішча думак і памкненняў чалавека паўстаюць у наступных кантэкстах выключна праз комплексныя прыметы: *Зялёна-чысты спеў вачэй, сутонне веяў...* (М. Шабовіч); *Дазволь патанаць у дзівосна-спакусных вачах / І спеліць жаданні, што будуць і новыя стрэчы* (М. Шабовіч).

У ЛСГ “**Псіхалагічны свет чалавека**” (50 адзінак) уключаны наступныя падгрупы:

1. Характар, унутраная сутнасць чалавека: *адкрыта-ўрачыстая (ты), наіўна-нехлямяжны хлопчык, пяшчотна-мілая жанчына*;

2. Уяўленні: *бела-туманная згадка, рамантычна-шчымлівыя мроі*;

3. Пачуцці і іх адценні: *пунсова-чорны колер жарсці*;

4. Спагада: *хуткацечны ручай спагады*;

5. Мары: *недасяжна-трапяткія мары*;

6. Надзеі: *гулказвонная плынь надзей, цеплавейныя сны-надзеі, казытліва-спакусныя надзеі, салодка-пяшчотныя надзеі;*

7. Боль, гора: *чарнява-трывожны боль, пякуча-радасны боль;*

8. Настрой: *шчасліва-весні настрой;*

9. Знешнія праявы ўнутранага стану чалавека: *беспадобна-чароўная ўсмешка, яснавейная ўсмешка;*

10. Мова і маўленне: працэс параджэння маўлення, яго вынік і ўспрыманне на слых:

10.1. “Атрыбуты” працэсу маўлення: *надслоўна-ўзнёслы голас, светла-чароўны голас, вабна-шчымлівы голас;*

10.2. Працэс маўлення і яго вынік: *ласкава-невymoўнае ‘люблю’, пякуча-горкія словы, непачута-нясказаныя словы, шчымліва-трапяткія словы, сэрца-грэйныя словы, дзіўнаспеўнае ‘кахаю’, дзіўна-светлае ‘кахаю’, гарэзліва-п’янкія словы, сэрцавейная споведзь, адкрыта-спавядальныя словы;*

11. Вынік дзейнасці органаў зроку: *сумна-шэры пагляд, сумнавокі позірк, рыжавокі пагляд, светла-легкакрылы позірк, дзіўна-ветлы пагляд, дзівоча-сарамлівы пагляд, яснавокі пагляд;*

12. Вынік дзейнасці органаў нюху: *чмяліна-салодкі водар;*

13. Тактыльныя адчуванні: *ціхавейная ласка, жадана-светлая пяшчота, мройна-жаданая ласка, нясмела-жаданая ласка.*

Спецыфікай індывідуальна-аўтарскага статусу складаных прыметнікаў і іх арыентацыяй на вобразную вербалізацыю феноменаў псіхалагічнага свету чалавека можна патлумачыць сінтэз рацыянальнага і эмацыянальнага ў семантычнай структуры многіх прааналізаваных дэрыватаў. Таму прыведзеная вышэй класіфікацыя складзена з улікам семантычных абертонаў, якія рэалізуюць прыметнікі-кампазіты ў пэўным кантэксце.

Для беларускай лінгвакультуры характэрны станоўчыя адносіны да выражэння эмоцый, разгорнутых апісанняў напружанага ўнутранага жыцця асобы. Псіхалагічны свет чалавека атрымаў найбольш складаных характарыстык праз аказіянальныя прыметнікі-кампазіты ў паэзіі Міколы Шабовіча (46 % ад агульнай колькасці зафіксаваных аказіянальных складаных ад’ектываў), што тлумачыцца глыбокай засяроджанасцю паэта на ўнутраным свеце лірычнага героя, рэалізацыяй якой выступаюць у тым ліку і індывідуальна-аўтарскія словы.

ЛСГ “**Жыццядзейнасць чалавека як асобы і паўсядзённае жыццё чалавека**” (35 адзінак) прадстаўлена наступнымі падгрупамі:

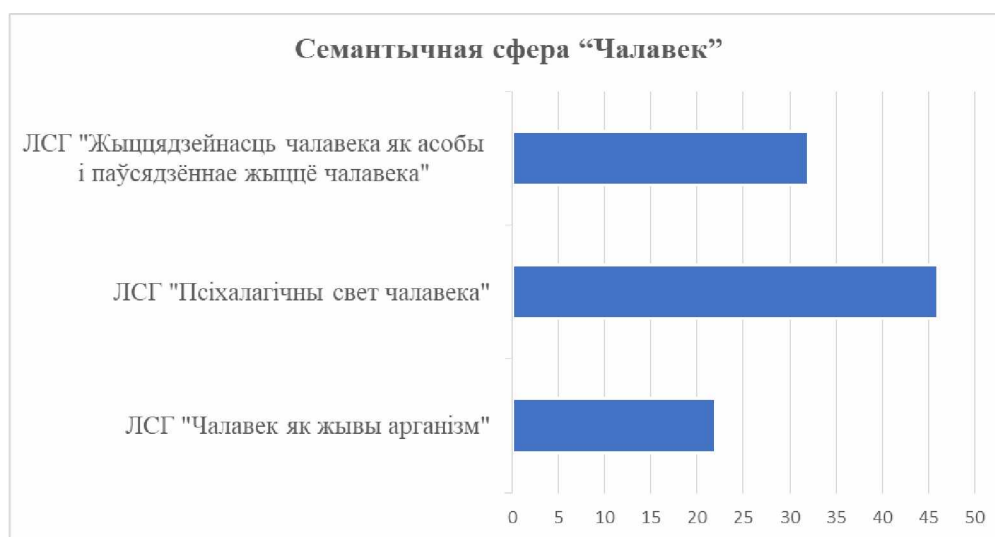
1. Жыццё чалавека ўвогуле, лад жыцця: *жыццяспеўная плынь, адзіна-непапраўны лёс;*

2. Часавыя прамежкі і рубяжы жыцця чалавека: *сумна-вечаровая пара, марозна-вечаровы час, зіхотка-крамяны вечар, таямніча-спакусная ноч, пяшчотна-непаўторныя імгненні, трывожна-высакосны час, чароўна-салодкія ночы, звонкагалосыя дні, веснавейныя дні, вяснова-казачныя дні, пахмурна-самотны дзень, рыжаспеўна-небныя дні, сонечна-майская пара;*

3. Адносіны паміж людзьмі, стыль зносін паміж людзьмі: *сонечна-рыжы раман, загадкава-шчымлівы працяг рамана*;
4. Групоўкі людзей: *шумнавіры паток мінчукоў*;
5. Узрост чалавека: *няўрымсліва-маладая (ты)*;
6. Радзіма: *пяшчотна-запаветны край*;
7. Прафесія, род заняткаў: *пачуццёва-лірычныя паэты*;
8. Творчасць чалавека, культурная спадчына народа: *ласкава-сумныя радкі, вальнакрылыя радкі, жыццялюбныя радкі*;
9. Рэлігія, міфалогія: *спакусна-салодкі грэх, злавесна-няўмольны рок*;
10. Выгляд будынкаў і іх частак звонку: *пачарнела-змакрэлыя дахі*;
11. Адзенне, бялізна, тканіны: *чорна-ружовыя строі, страката-барвовы шалік, шыкоўна-чырвоная сукенка*.

Значная колькасць адзінак ЛСГ “Жыццядзейнасць чалавека як асобы і паўсядзённае жыццё чалавека” заарыентавана на такія важкія для інтэрпрэтацыі асаблівасцей лінгвакультуры падгрупы, як “Жыццё чалавека ўвогуле, лад жыцця” і “Часавыя прамежкі і рубяжы жыцця чалавека”, якія з’яўляюцца адлюстраваннем не толькі сацыяльнага кампанента асобы чалавека, але і духоўнага.

Колькасныя суадносіны складаных аказіянальных прыметнікаў, што ўтвараюць семантычную сферу “Чалавек” (у %) у паэтычных кнігах Міколы Шабовіча, прадстаўлены на рысунку.

Рыс. Колькасныя суадносіны складаных аказіянальных прыметнікаў, што ўтвараюць семантычную сферу “Чалавек” (у %)

Такім чынам, у паэзіі Міколы Шабовіча шырока ўжываюцца аказіянальныя складаныя прыметнікі, якія з’яўляюцца яркімі эпітэтамі, комплекснымі прыметамі. Зафіксаваныя адзінкі створаны з выразнымі стылістычнымі мэтамі і ўтвараюць зоны павышанай вобразнасці ў мастацкім тэксце. Акрамя найбольш распаўсюджанай ролі эпітэта, аказіянальныя складаныя прыметнікі могуць выступаць канстытуентамі метафары, параўнання, антытэзы, мета-

німіі, аксюмарана, перыфразы, парцэляцыі. Антрапацэнтрычны падыход пры інтэрпрэтацыі фактычнага матэрыялу дапамагае абазначыць культурныя коды, семантычныя прыярытэты, зашыфраваныя ў моўнай (наіўнай) карціне свету, якая можа не супадаць з навуковай (лагічнай). Дэкадзіраванне семантыкі індывідуальна-аўтарскіх складаных ад’ектываў можа ажыццяўляцца з улікам семантычнай сферы распаўсюджвання (накладання) прыметы. Даследаванне паказала, што індывідуальна-аўтарскія складаныя прыметнікі надаюць нетрывіяльную характарыстыку семантычным сферам, найбольш значным для моўнай карціны свету. Пры структураванні семантычнай сферы “Чалавек” былі вылучаны тры ЛСГ – “Чалавек як жывы арганізм” (22 %), “Псіхалагічны свет чалавека” (46 %), “Жыццядзейнасць чалавека як асобы і паўсядзённае жыццё чалавека” (32 %), у межах якіх прадстаўлена дэталізаваная субкатэгарызацыя складанай ад’ектыўнай лексікі. Выяўлена, што аказіянальныя складаныя прыметнікі непасрэдна або ўскосна скіраваны перш за ўсё на адлюстраванне ўнутранага свету чалавека. Кампазіты, створаныя выдатным лірыкам Міколам Шабовічам, ілюструюць дэрывацыйны, семантычны, стылістычны патэнцыял беларускага слова і, бясспрэчна, з’яўляюцца помнікамі мовы мастацкай літаратуры.

ЛІТАРАТУРА

1. *Шабовіч, М. В.* “Адценні колераў і не толькі...” / М. В. Шабовіч // Род слова. – 2007. – № 3. – С. 19–21.
2. *Шабовіч, М. В.* Аказіянальныя словы ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гадоў XX стагоддзя / М. В. Шабовіч ; навук. рэд. П. А. Міхайлаў. – Мінск : Логвінаў, 2013. – 198 с.
3. *Садоўская, А. Л.* Паняцце моўнай карціны свету ў сучаснай лінгвістыцы і яе роля ў плане вывучэння нацыянальна-культурнай спецыфікі моўных адзінак / А. Л. Садоўская // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы / Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2007. – Вып. 6. – С. 171–179.
4. *Кубрякова, Е. С.* Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Яз. слав. культуры : Кошелев, 2004. – 555 с.
5. *Вежбицкая, А.* Семантические универсалии и описание языков: Грамматическая семантика. Ключевые концепты культур. Сценарии поведения / А. Вежбицкая ; пер. с англ. А. Д. Шмелева ; под ред. Т. В. Булыгиной. – М. : Яз. рус. культуры : Кошелев, 1999. – XII, 776 с.
6. *Харитончик, З. А.* Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка / З. А. Харитончик. – Минск : Выш. шк., 1986. – 96 с.
7. *Вольф, Е. М.* Грамматика и семантика прилагательного: на материале иберо-романских языков / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1978. – 200 с.

Поступила в редакцию 20.01.2023